

अयोध्याविन्यातिका

१९१६

५६८८

सुक्तिप्रदसप्तपुर्यैकाग्रगणयकौशलामहत्त्वविकाशिका
श्रीमत्पण्डितधुरीणाविद्यान्वतमोपैकसार्त्तगडाशेयाघोषविनाशनैकभास्करस्वकीर्त्योभवली
कृतसकलदिगन्तश्रीमद्रामभट्टगुरुमित्रसमासत्विषाख्युयनामोमापतिनिर्मिता
श्रीमद्रामचरणपङ्कगममधुकरश्रीपरिडितराजिनिधुयितरगचरराकृतव्याख्ययासहित

अनिशुद्धतया

लक्ष्मणपुरे

नवलकिशोरप्राध्यासायचालयेखुद्रिता

अंगलसन् १८८२ ई०

श्रीरामोऽप्यनमः॥ आसीद्विदसद्विज्ञाणि सन्तः श्रीरामवर्माणि चिवियोर्विगमिन्ना तर्पेयां चोदसिद्धये १ यद्येता
 दिगिराजोऽप्या अनिशं विजयते यद्योगात्पदपुरःकाश्यादयो मृगेकैः इति शयेनामृगस्य मोक्षस्य प्रदाः कीदृ
 स्ताः संस्थाः सन्निधुनोऽग्रा यासु ताः आधयने शुनिशुतदीनासुलगाधिका अधयनेन प्रशंसाप्रतिपादने
 न चोत्तरा सा तत्र हेतुमाह श्रीरामरूपा अतएव वसिष्ठसंहिताया मुक्तम् सच्चिदानन्दस्येयं समस्तैव रा
 जगद्वि सर्वसु श्रीरामसम्बन्धेनासा अपि तद्रूप सम्बन्धः सुदुर्लभः सर्वसम्बन्धोपापमाह सर्वेभ्य इति परत

श्रीरामोऽप्यनमः यद्योगान्तरुगेऽमृतप्रदरासंस्थामागधदुपुरः सायोऽध्याध्वनोत्ता
 ए विजयते श्रीरामरूपानिगम्॥ सर्वेभ्योऽयमहेस्वरः परतरः श्रीरामतस्मात्कं जक्वाऽयत्त
 नयान्धुनामृतमचि श्रीकाशि तत्सर्द्धराम १

इति सर्वतः परतरो ब्रह्मा तत्परतरो हरिः तत्परतरो रुद्रस्तन्मे मनः शिवसंकल्पमस्त्विति श्रुतेः सनादु
 शे महेस्वरोऽधिकाशि काश्या धिरमस्य तार्क जप्त्वा श्रीरामो मृता नाम मृत मया च तत्तर्वां स
 नयपीचिष्ठम् वोध्यमिति शेषः अयमभावः गहेस्वरस्य सर्वपरतयेन सत्त एव मुक्तिदातृत्वौचित्याद्याचनौचि
 त्यान्तथा कारणानामृतस्य श्रीरामाधीनत्ववोधना द्रामाभिन्नायोऽध्याधीनत्वस्यापि सत्त्वनादत्रापाधीनत्वा
 भ्युपगमेऽन्यत्रस्वतन्त्रतया तत्कारणे विशेषात्सर्ववैवैपागति रेतदेव वश्यतीष्टमित्यादिना ॥१॥

दृष्टमिति स्थालीपुलाकपदेन तद्गतशिशिलतादुल्लयणं स एव प्राणः प्रतिष्ठानं यस्मिंस्तद्वशां सर्वपरीक्षणा
मित्यम् एतादृशपीक्षणेनैव व्यवहारो भवति नरेवाह कृतपणमिति कृतः पणो यस्मिन् इति सर्वमहेम्बरी
यनगरीद्वलसिद्धम् तथा श्रीहरेः नमरीद्वलमित्यनुवर्तते नत्र हेतुमाह तयोर्हीरहयोर्भेदस्य नरकदस्याप
गमान्यागाद्धरिनगरीष्वपिनया व्यवस्थेति भावः व्यवसायभेदे तयोर्भेदस्य दुर्वारतया नकार्यनिर्दुर्वारे
ति बोध्यम् तद्गतम् विष्णुरुद्रान्तरं यच्चयः श्रीगौर्यन्तरं तथा त्रूते तस्य हि भूर्वस्य चाकं शास्त्रवि-

दृष्टं सर्वपरीक्षणं कृतपणं स्थालीपुलकप्राणं सिद्धं सर्वमहेम्बरीयनगरीद्वलननया
श्रीहरेः ॥ भेदस्यापगमात्तयोर्नरकदस्यापान्यथाप्युच्यते ॥ योऽध्यामपुरी नयाय मयु-
रा तद्वन्भुजा तत्कारी २

गर्हितम् ॥ विष्णुरुद्रान्तरं पञ्चयो त्रूते मूढधीस्तु सः नरकेषु समलेषु यातनासु पतत्यध इति अथाना
था प्रकारान्तरेणाप्युच्यते ॥ योऽध्यामसम्बन्धः अयोध्या रामपुरी तथा मुक्तिकारी तत्र मुक्तो सम्बन्धः सिद्ध एव
तासात् अथ मथरा तद्वन्भुजा श्रीशत्रुघ्ननिर्मिता तद्वयोऽध्यावतत्कारी मुक्तिकारीत्यर्थः एकपितृजातभ्रा
त्रोरभेदेन तत्सम्बन्धः स्फुट एवेति भावः २ २ २ २ २

अन्यापि द्वारवत्यपि धन्या मुक्तिराहत्यान् कुशो रामश्च इति आत्मवे जायते पुत्र इति श्रुतं तत्र
 भेदः स्यद एव अन्योप कुशमिच्छावृत्तापेक्षाह पाधान्यादिति परो न हि चेदंशे किञ्च सा मया
 ती सागरी या सागरे भवा ज्योत्स्नाधिपतिमगरसन्ताननिमित्तिस्वाता न्तर्गता याधया सागदा
 नदिति हेतु कर्त्ता यास्यः हेतुधजना अद्वेति प्रसिद्धे अमुनेमोक्षेः यिनंदतिवाङ्मार्गशङ्कया न
 क्षिमच्चते प्राप्नोति तत्र मुनेभ्यो ददातीति यावत् स तथा दूशे नानानाग रदराजनिनाम्नो राम एव

अन्याप्यत्र कुशस्थलीति विदिता चेद्या कुशो वामजः प्राधान्यादिह सत्यं तव परः सा ता
 दरीयापि चासम्बन्ध तदयोभया बुधजना अद्यापि नदामुनेः काज्यनिमुक्तिमीराक्षप
 या रामः सनामन्तरात् ३ तत्त्वामी वरदेश्यरो हि विदिता मामी न कामी गृथो द्विर्द्वी रा

एवञ्च रामसम्बन्धस्य एवेति भावः ३ तदेवावुवदति तत्त्वामीति विष्णुकाञ्चीस्वामी वरदेश्यरो नर
 दराजः वरदाहृण राजा श्रीराम एव वामकोधलोभानविनार्यमिलपितदाहृतात् भामी कोधी का
 मी गृथो लोभी न याचकगणो कदापि द्विर्द्विचार नरति ददाति स्वदा एनेनैव तदेव्यर्थमधिक्याद्या
 चकताया अभावादिति भावः मन्त्रोपादिशस्यः श्रीराघवः सबरदराज इत्यर्थः तदुक्तमभिपुञ्जेः क्वचि

कनिष्ठशुक्लतल्ललाह्विच्छाकपारगोशने कचिद्यमिताचभूरभून्तरहरेस्तुष्टये अग्रयन्विनिमयो महानिहवतारा
नोरे न साऽस्ति रघुनन्दने प्रणतिमात्रराज्यप्रद इति तेन लोभाभावः स्फुटः कामक्रोधाभावो विस्ति एव अत-
एव परदसजन्तम् तस्य वस्यस्त्रिने हेत्वन्तरमाह दितेति इति व्ययभयाध्याकुलतापरेषाम् एतस्य तु दानार्थं
मेव व्याकुलत्वम् अस्मै न दत्तम् कस्मै किन्देयमद्य नदन्ति मित्यादिरूपम् अत एव प्रपीनं पुच्छन् यशो य-

ति कदपि व्याचकाशो श्रीराघवः सेष्यसः दित्वा व्याकुलितः प्रपीनसुयशः कुत्सावि
हीनः सदा दीनस्याथनुदं विलीनमनसः सद्यस्समुत्सारेत् ४ नाभ्यस्सन्ति पराणि स
न्ति भुवने तीर्थानि भोगुक्ते नैव पराणि सन्ति चिमलामहो फलानि क्वचित् ॥

स्य सः सदा कुत्साविहीनः स्वकर्मिकान्यकर्तृका स्वकर्तृकान्यकर्मिका वा सा चास्ति कुत्साराहित्येन द-
यापि सूचिता तदाह दीनस्येति विलीनमनसो दीनस्य सद्यस्तुदं समुत्सारेयेदित्यन्वयः स्वस्मिन्नावेशाद्वासनाया
वाद्वा मनोऽस्यो बोध्यः तेन वरदराजत्वावश्यकता बोधिता ४ अत एवास्मां सर्वपरात्मित्याह नाभ्यद्विनि
त्याहः सप्तभ्यः पुंसिभ्यः पराराय न्यानि तीर्थानि वगन्त्येयस्तीर्थानि तराणापादानानि तीर्थानि सन्ति रा-

भीचीनानि न सन्ति सुवन इत्यन्वयः अन्येषामवमन्त्रि हेनुमाह मुक्तैः परणि क्वचिदपि विमलानि फलानि न सन्ति नष्टरत्नादिनि भावः तदेवाह सत्त्वानीयमिति सतां ज्ञानिनाभ्यरभक्तिमती ल्खत्त्वानीयस्या नसिक्कम्फलमन्तिमच्चतुर्षु फलेषु तदनन्तन्त्रित्यम् अन्येषां विवर्गांकांक्षिणामनन्तानि पूर्वणि सान्त्वान्य नित्यान्यतएवायमानि सन्ति फलानि नीर्यानि चविशयात्तंशयात्कल भावां किमिदं नित्यं वा यत्नं दास्यतीति

सत्त्वानीयमवनन्तमन्तिमफलं सान्त्वान्यनन्तानित्यन्येषामवनानि सन्ति विशयात्कारो विचारो स्वयम् ५ स्वातन्त्र्यादितरत्र मुक्तिरिति चेत्सप्रत्यपि स्यात्तथा किन्तत्रेतरतन्त्र

नाभ्युपगता तन्त्रेषु सा स्याद्वृथा ॥

सः नत इतरोषाममवल्यमासाञ्चोत्तमत्वमिति तत्तन्मन्त्रफलमिति विवारायसार इति बोध्यम् ५ एतत्तन्मन्त्रमन्तौव परं ज्ञामृतमिति मतन्दूषयति ॥ स्वातन्त्र्यादिति तन्त्रेषु पुराणादिषु आर्षत्त्वान्नत्यम् सा इतरतन्त्रता तत्तत्तस्मात् सेत्यनुवर्तते सा कथा सर्वत्र बुधैर्बोध्य पवित्रः सुपन्था यस्यां सा पवित्रमुपधाष्ठीरामसम्बन्धः पवित्रत्वं च श्रीरामस्य सर्वपेशपुरायकाण्यविश्रागान्तलित्वात् अत एव सत्त्वयो निष्ठापको यस्यां सा

कथनं कथः कविधानं चर्जये मत्यरिपावान् श्रीरामसस्त्वयितभ्रंसं सरायद्वयत्वात् गयाधिपा कथितापरनिगा
माद्वाहा न यतो न वाह्या ततो न गह्यो यतो न गर्ह्यो ततो ग्रह्येत्यर्थः मन्वन्तर सहस्रान्तु जज्ञाप दृष्टम्
एवञ्च इति मरिकागिरिकं यो म्रियेत स विमुच्येतेति सदशिबप्रार्थना पञ्चकोशं यो म्रियेत सो विमु-
च्येतेति नापनीयकथा ततोऽवधार्यो ह न देवाह रामस्येति अथर्ववेदायाथर्षाणिकतापनीयीकथा मुक्तौ

तत्सर्वत्रेकथापवित्रं सुपथा बोध्या बुधैः सत्कथा वाह्यानी विगमाद्धि पात्रकथिता ग्रा-
ह्यान् गार्हो यतः ई गमस्यार्पणनया महेशह्वनया मुक्तावथर्वेज्ज्ञाया नादित्वञ्च पर-
त्वमुक्तामिहसद्गुणं सुमान्यं श्रिये ॥

महेशकृतया रामस्यार्थनया पावनया श्रीरामस्यानाहितं परत्वं सर्वबतारित्यञ्जोक्तम् श्रियं कल्या
सायह जगति सत्परमं धन्यमतः परमपरं धन्यं नेति भावः ततो विमृश्यद्विविधैर्विविधैर्भूतैः स्वर्देवैश्च
शत्रुत्वात्सदासुमान्यं सुपूज्यम् अत्रुधैर्मानस्योदिरश्न्यैः श्रीमद्वैद्यैः सत्यगिद्वैतैश्चेत्यर्षैः स्वञ्चवेदवाहक्य
भावस्फुटं गेवति बोध्यम् ननु परत्वं विष्णुकथाविरुद्धमेत्याह मुक्ताङ्गिति ब्राह्मणैः काकः काकः पिकः पिकः

इतिवत्प्रयोगः तथाचशुक्लत्वेनाभिमतद्वयर्थीत्यस्येत्युदेत्यतावच्छेदकविधेयतावच्छेदकयोर्मिदो-
 व्यस्त्याचशुक्लोपि शुक्लः शुक्लागरोपि शुक्ल इतिवद्विषागुरपि विषागुरमहाविषागुरपि विषागुरिति कथया-
 स्य विषागुरत्वमपि तदेवमहाविषागुरत्वमिति ७ तदेवाहवेद्यमित्यादिना अस्य श्रीरामस्य महाविषागुर-
 त्वमेव सत् तच्च वेद्यं वेद्यवेद्यम् तदुक्तप्रामाण्यसंहितायाम् वेदवेद्ये परे पुंलिङ्गान्ते दशरथात्मजे वेदः प्र-

शश्वत्तद्विविधैर्विमृश्य विबुधैः श्रीमदुधैरङ्गुलैः शुक्लः शुक्लागरोपि शुक्ल इति
 वद्विषागुरत्वमप्यस्य सत् ७ वेद्यं ह्यमवद्यमिन्नसु महाविषागुरत्वमेवात्यस्य चेन्नह्ये
 किकलीलयात्मसमया प्राप्तीनयापीनया ॥

चेतसादासीत्तादृशं द्रामायणात्मनेति ह्यं हृदयस्य प्रियमीश्वरागमपि अत एवावद्यमिन्नमनवद्य
 मनिन्द्यमिति आचन ७ इति विवर्तकं तर्कान्तरं अहं चेदिति यदि तन्नाहाविषागुरत्वमपीनया शुद्धयात्म
 वालदासीन्यैकादशसहस्रसंख्याकवर्षस्थितया दशवर्षमहत्तारिण दश तानि चेतुर्ज्ञेः लीलया लो
 कोत्तरयाप्राप्तत्वमनन्तरं विषागुरत्वमेव परमिदं नेति शेषशब्देच्छब्दवलादिति भावः चेदेवं स्यात्कथ

महो मन्त्रेश्वरः सर्वजीवकल्पागा कारि गार्वागमप्रवर्तकः शिवो मन्त्रनारागां सहस्रं रामस्य मनु कथं
जनाय तदुक्तं तायनीये मन्त्रनारसहस्रं तु जनाय सुप्रभाज इति अयं भावः परमेश्वरस्य सर्वज्ञत्वादिना
वास्तव विसृज्येनैवो पासनौ चित्यादा मन्त्र स्यात् कालिकत्वे नावास्तवा न्कथ न्पथा चरितं तन्नोचित
सनौ चित्यात्पर ह्यतन्नेन तेन मन्त्रे श्रीरामो गहा विसृ रेवेति ॥८॥ अथासुर विमोहिनी मायया श्रीरामा

विसृज्य विसृज्य तद नन्तरं कथमहो मन्त्रनारागां शिवः सहस्रं प्रजजायतारकमनु
रामस्य मन्त्रेश्वरः ॥९॥ न ह्यस्यासुरमोहिनी समुचिता माया महेशस्य सा माधुर्ये
हि विराजते न तु महेश्वर्ये कथञ्चित्त्वमोः ॥

चरित विधि न वै मन्त्रस्यादिवदिदमिति तन्निरा करोति नहीति अस्य महेश्वरस्य सुरविमोहिनी मायानहि स
मुचिता सामाया माधुर्येहि विराजते अवधारोहिर्वोद्यः तत्फलित नियेय मनु वहति न चिति प्रमोः सम देश
र्ये कथञ्चिदपि न तु विराजने किञ्च समताया विसृज्य प्रसिद्धेः शिवस्य तदु यासनन्त सार्थं न तन्नोचितम् श्री
रामस्य मन्त्रयसुचित निस्तु त्वादि स्तुत्वाच्चेत्याह श्री रामो विविसृज्य विस्तु रुद्रान्तरायञ्च

अ. वि. १० श्रीगौर्यन्तरं नृते तस्य हि मूर्ध्वस्य बाह्यं शास्त्रं विगर्हितम् विस्तु रुद्रान्तरं यच्च यो नृते मृदधीस्तुतः नरकं
 शु समस्तेषु यातनासु पतत्यधः तुलसी मञ्जरीभिर्यः कुर्याद्भरि हरार्चनम् नरलोकं समासाद्य न मृत्युः न यो
 भवेत् यो विस्तु रुद्र एवासौ यो रुद्रो विधिरेव सः त्रयाराणं भेदं कृत्याणं नरके परि पच्यते इत्यादि पुराणां दा-
 क्यैः उभयोर्देवा प्रकृतिः प्रत्ययभेदाच्च भिन्नवद्भाति कलनति काश्चिन्मृदो हरि हर भेदं विनाशास्त्रम् इ-

श्रीशस्त्रीः समतापि सम्भवति सा श्रीविस्तुनाजिस्तुना नाने नाथ सह प्रनाथ नवतः
 कार्यं महाविस्तुना ॥ ८ ॥ शस्त्री राधन साधनं प्रकुरुते माधुर्यं शब्दानि शास्त्रस्थे शब्द-
 र्थं मथा कलप्य मधुरः प्रीत्यारुचे राघवः ॥

त्यभि युक्त बाह्येन समता प्रसिद्धैव रावज्ज्वलेन समतास्तु म्मथानेन महाविस्तुना जिस्तुना रासिगा सह प्रनाथ
 नवतः प्रयाचन वतः श्रीशस्त्रीः सा समता न कार्येत्यन्वयः महाविस्तु त्वत्वं स्मीकतेति बोध्यम् ॥ ८ ॥ ननु
 तर्हि महाविस्तुः श्रीरासः शस्त्रीरुपासनं कथं कुरुत इत्याह शस्त्रीरिति राघवः प्रीत्यारुचे शब्द शस्त्री राधनं

अवि नित्योपासनं साधनं नैमित्तिकं पुरश्चर्यादि रूपं माधुर्य्य एव प्रकुरुते सेतौ रामेश्वर नामक शिबलिङ्गः
 ११ स्थापन प्रसिद्धमेव अतएव शास्त्रीः प्रीत्यै यो मयाः कारिधर्मः स्वस्वे काले माननीयो भवद्भिः नानाबराणां
 न माविनो भूमिपालान् भूयो भूयो याचते रामचन्द्र इति दक्षिणा दिशि तन्मुद्राङ्गिततामुपपन्न प्रसिद्धिः शु-
 ताः स्वयंच मधुरो माधुर्य्य प्रियो न त्वैश्वर्य्य प्रियः अतएवोक्तं वाल्मीकीये यदब्रवी त्मान्नर लोके सत्कृतः
 यिना महात्मा विबुधाधिपो यमः तदेव मन्त्रे परमात्मनो हितं न सर्व लोके श्वर भाव मव्यय मिति अथा नि-

सुरव्य सरव्यमपि स्वसी रव्यह महो तातादि सत्त्वन्धव त्वे मस्थे मसु मन्त्रतन्त्र पुरुषः
 श्रीमान् स्वतन्त्रः परः ॥१०॥

शक्तस्य श्री शास्त्रीरैश्वर्य्यस्य रापेक्षया परमाकलथ्य विधाय्य सरव्यमपि प्रकुरुते तत्की दृशं सुरव्यं सर्व सा-
 धनेषु प्रधानं स्वसी रव्यदम् अतएवोक्तं तत्र मित्रभावेन संप्राप्त नृत्यजेयं कथंचनेति किं स्वत् तादि सम्बन्ध
 वत् स्वरूढैव धितृत्व गुरुत्वाद्यरी करोति भवति च सश्रीमान् सर्व प्रशस्तानित्य लक्ष्मी सम्पन्नापरः स्वतन्त्रो
 महा स्ववशी परानु प्रेम्णास्थे मयश्मिन्नेव यत्सुमन्त्रगा तत्तन्त्रस्त ह्यश्रीभूतः सचासी पुरुषश्चेति ॥१०॥

श्रीरामे विलुत्वमकारान्तेरा सावयेत् श्रीविलुत्वमिति किञ्च प्रयञ्चावने जगत्या लनर्थे सिति सुति
 वविलुत्वमज्जति विलु भाव माकार धर्मज्ज्व प्राप्तिरिति सेव युरुया कारतया भमबन करोतीति भावः
 अतएवाह मुरचनेति शोभनरचनवती अनेन प्रकृति द्वारा सृष्टि कर्तृत्वमपि ध्यनितम् अतएव श्रीरा-
 मानुजाचार्यैरा मन्त्रार्थ व्याख्याया मागमीय बचनं लिखितम् सा सर्व जगतां नेत्री सीता विलुस्वरु-
 पिणी यस्याः कटाक्षमन्त्रिणा मूल प्रकृति सम्भव इति नेत्री नापि का स्वाभिनीति यावत् अतएवाभिदधा

श्री विलुत्वमथा ज्जति सिति सुता किञ्च प्रयञ्चावने काञ्ची सञ्चित शोभनासुर
 चना श्रीकाञ्चनशः परा॥ तन्त्रेयद्वित्तवामतो नियमतो माहात्म्यतो भेद भिद्वाने ना
 यतपो म्मुनीश भरिणतो विलुत्वमप्याश्रितम् ॥११॥

तितन्त्रेयद्वित्तेति काञ्चासञ्चितं संस्थापितं शोभायस्या इति श्री काञ्च नस्य जाम्बूनदादेः श्रीरिव श्रीर्यस्याइति
 विशोबराह्यं शोभार्थम् परासर्वतः कारणा कारणा त्वादिति भावः अतएवाह नियमतो माहात्म्यत इति प-
 रत्वे हेतुः तथाच शक्ति शक्ति मतो रभेदात्यत्या अर्द्धाङ्गि त्वस्य प्रसिद्धे सप्तयोः श्रीजनक नन्दिनी श्रीरघुनन्दन-
 योः प्रकरणा बुद्धिस्थ त्वाञ्चभेद भिद्वाने नाभेदेन मुनीश भरिणतो विलुत्वमप्याश्रितमिति सम्बन्धः ॥११॥

व. वि.
 १२

प्रकाशनेरेण परत्वमीमदधाति विलोपरिति अगस्त्यमुनिममिति स्वयमेव श्रीरामेण श्रीवायसूलोयुद्धक-
र्मविष्णोरप्यधि अधिकं कथितम् तदुक्तं वाल्मीकीये नहीन्द्रस्य न रुद्रस्य न विष्णोर्निपस्य च तानि
कामीणि धूपने यानि युद्धे हनुमत् इति नहीन्द्रसंगणपरिमित्याधुनम् वाल्मीकीये सदभावार् तदुक्तं
तत्रैव ब्रह्मप्रसादवाक्यतः न ते वागनुता कव्ये काचिदत्र भविष्यतीति श्रीरामस्य तु भविष्येव नामात्

विष्णोरप्यधियुद्धकर्म कथितं श्रीवायसूलोः स्वयं वाक्येनैवपि प्रतिश्रुते कथि-
तवानिन्द्रो महेन्द्रः कविः ॥ विष्णुस्तत्र परेण कथ्यत इति श्रीरामचन्द्रः परः

स्पष्टः कष्टहरः प्रदत्तसुवरः सत्याध्वरः श्रीकरः १२

कथ्यते मयेति वाक्यानेरेण परत्वं प्रतिपादयति वाक्यइति वाक्यप्रतिश्रुते क्वापि कविगदिकविरिन्द्रो महे-
न्द्रइति कथितवान् इदो महेन्द्रः सुरनायको वा ज्ञानं न शक्नो युधि रासवध्यमिति तत्र परेण महेन्द्र इ-
ति पदेन विष्णुः कथ्यते सुरनायक इन्द्र इत्यनेन सत्या वृत्तिरिदंस्तेन तस्यैव गृह्यते इति हेतोः श्रीराम-
चन्द्रः स्पष्टएव परः कीदृशः कष्टहरो जनानाम् यतः प्रदत्तसुवरः श्रीकरः ऐश्वर्य्यं सम्पादकः सत्याध्वरः
सत्यमध्वरो यस्यसः एतेन तदुक्तावनृतत्वोद्वेष्टानेप्रक्षणीया सदभ्योहितस्सन्यत्मादृशोऽध्वरो यस्यसत्याद्या मध्य-

सो यस्य सः १२ प्रकारान्तरेण परत्वमाह कुण्डल्यामिति यस्य कुण्डल्यामेतादृशी ग्रहमण्डली निपति-
 ता ज्योतिःशान्त्रमेव प्रतिपदिकात्वेन बलं येषु ज्योतिःशस्त्रिषु बलं येषां वा तानि तैर्विमलैः फलैर्मोहि-
 ना नीचैः फलैः केपि न खण्डिता परं कुण्डल्या शुभफलाति तरफलातिरिक्तान्यपि भवन्ति न तपान्न न-
 या चेतादृशी कुण्डली नावतारिणि न चावतारिषुवितिता तस्माच्छीरणमद्रोऽमरो देवो मनोहरतरः सर्वपर

कुण्डल्यां ग्रहमण्डली निपतिता यस्योन्नतैर्मोरिडता ज्योतिःशास्त्रवलेः
 फलैश्च विमलैर्नीचैः फलैः खण्डिता ॥ न कापीत्यवतारिणि प्रविदिता
 नोवावतारिषु सामस्मात्सर्वपरो मनोहरतरः श्रीरामभद्रोऽमरः १३ देष्टा
 रोहि भवन्ति दुष्टनिकारस्था यावता रास्तमे तेषां निग्रहणं भवेन्न ह क्वचित्ति

चां समत्वाद्यदि ॥

इत्यर्थः १३ पुनः प्रकारान्तरेण परत्वमभिदधाति देष्टारद्विति अथसमे सर्वेऽवतार दुष्टनिकारस्य देष्टा-
 रः शत्रवः संहारका भवन्ति तेषामवतारणं निग्रहणं परस्परमिति शेषः अहचिन्न भवेत् अतस्तत्र हे-
 तुमाह तेषां समत्वादवतारत्वात् यदिकचिदवतारोणावतारस्य निग्रहस्यान्तर्हितत्वात्तर्हि निग्रहवर्त्तरिभ्यु-

तिजुषो वेदसेविनां भर्तारि विदातश्चानितां सर्वेष्वरत्नं मतम् अथ रामविनिग्रहात्पशुरामदण्डनाम् ॥
 भुतिजुषां विद्यां रामोऽवतारित्व धीरिवेत्यर्थः १४ पुनः प्रकारान्तरेण तत्त्वमसिदधति नत्वमिति सतां सार-
 शाहिराणां सुमतं तत्त्वं सिद्धान्तो मया निगदितं शर्माम्भुतं शर्मणा तत् यद्वा भुङ्क्तं शर्मं स्तद्रूपं त-
 त्वम् सच्छुक्तम् सदस्यो महद्स्यो वेदेभ्यो वा भुक्तम् न स्वकपोलकल्पितम् इदं तत्त्वं सारद्वयोधर्ममिव ॥

स्या त्कर्तारि भर्तारि भुतिजुषामदावरित्वधी रामे रामविनिग्रहादथमतंसर्वे
 श्वरत्वम्विदाम् १४ तत्त्वं सन्तुमतं मया निगदितं शर्माम्भुतं सारं स्वमवश्य
 मेव सुहृदो गृह्णन्त सन्तोद्रुनम् ॥

रस्यमास्वाद्यनीयमवश्यमेव सुहृदः सन्तो द्रुतं त्वरितमेव गृह्णन्तु कालविलम्बनायोग्यत्वात् किन्ना
 नराह श्रीनवः श्रिया सर्वोत्तरया क्षणे क्षणे नवः क्षणे क्षणे नवः क्षणे क्षणे यन्मवातामु
 येति नरेव रूपं रमणीयताया इत्युक्तेः तादृशः श्रीराघवः सर्वतः परतरात्सौन्दर्यादपि परतरः सौन्द
 र्ये परतत्वेऽनुमाह चने तद्विहारे नदृष्टेनेन तन्मत्यानां मुनोनाम्योहात् सुवेधपुरुषदर्शनेन वनितानां ॥

अ. वि.
१६

लोहः सुतः सुवेवं पुरुषं दृष्ट्वा भ्रातरप्यितरं सुतम् स्त्रियन्ते योनयः स्त्रीणाभित्युक्तेः ननु मुनीनाम् विधे
योच्छिन्ने मुनीनाम्न इत्युक्तेः वनइत्युक्ते रभरण्डरागाद्यभाषोद्यनितः अतएव धन्यो मान्यतमानासी
श्वरः मुनीनां गोहे मानं पन्न पुराणवचनम् पुराणहर्षकः सैव दण्डकारण्यवासिनः दृष्टुरागंहरिं
न भोक्तुमीच्छन्सुविग्रहम् ते सर्वे स्त्रीन्विमापन्नास्स मुदूनाभ्यगोबुले कामेन कृपां संप्राप्नोते ते मुक्ता-

सौन्दर्यादपि सर्वतः परतरा मोहान्मुनीनां वने धन्यो मानन मेश्वरः पर
तरः श्रीराघवः श्रीनवः १५ गुण्या स्वस्य विहारसारकरणे यो ध्यास्यस
वामृतात्सपष्टं तस्य परत्वपीश्वरकृता वन्यत्रकाप्यभ्युतेः ॥

भवार्णवादिति १५ पुनः प्रकारान्तरेण ह गुस्थेति गुप्तविहारे सारत्वं प्रकृतपदार्थं दर्शनाभावनास्य वि
योगे यो ध्यायासि नाम नन्दुः स्वमिया सर्वेभ्योऽमृतवितरणान्दिव्यरूपकारो नेत्युक्तं मयो ध्याय सर्वामृ
तादिति तस्य श्रीरामस्य परत्वं स्पष्टम् अन्यत्र कापीश्वरकृतौ तदव्यापारे तच्छ्रुतेः सर्वभूतवितरणा
श्रवणान् साकोतनिवेतनानां दुःखेन स्वस्य दुःखान्नातुत्वेन सुखाय कृतिर्वैचित्र्यं वरदाय वत्सं नतः प

रत्नं स्ववियोगो दुःखवातिशयत्वं सर्वोन्मृगदानौचित्यञ्चानुवदति किञ्चेति अस्य श्रीरामस्य प्रहमेर्हेनोस्त
त्वं परत्वं क्रीडस्यास्य विचित्रप्रहणेः विचित्रा प्रहृष्टा च कृतिव्यापारो यस्य तस्य तेनैव समीकृत
वितरणं द्योतितम् प्राद्वेतिगुणत्वाभावः आह च न देव अयोध्यास्ये तने सुखदुःखयोः समत्वं त
जनसमत्वं सुखे सुखित्वं दुःखे दुःखित्वम् तस्मिन्वदह्ये तयोः सुखदुःखयोर्द्वैस्वनात् वात्मीकी

किञ्चास्य प्रहणे विचित्रप्रहणे सत्त्वं समत्वं जनेः योध्यास्ये सुखदुःखयो
र्वदह्ये तस्मिन्त्योर्द्वैस्वनान् १६ दीयान्विषयमन्तरेण सुहृदो संतोषरां

पोषरां हानं नैव कदापि तापहरां दानत्र गज्यश्रियः॥

ये चलिताम् व्यसनेषु मनुष्याणां भृशमभवति दुःखितः अथाप्यभ्युदये तेषाम्पि तेव परितुष्यतीति १६
अथ गुणविशेषेण विशेषं वर्णयति दोषे किन्दोषदर्शनविनैव सुहृदं संतोषरां पोषरां कदापि
हानं नैव गज्यश्रियो दानत्वापहरां शश्रत सर्वदा सुहृदं योनेर्निरीक्षरां नैव चीचरेण वान
रेण रात्रिचमिध्वानाप्रसिद्धैव क्षणउत्सवस्तत्कृते तदर्थम् एतादृशाचरणे तस्योत्साहो जायते अत

अ. वि.

१८

एवानुसरां सदा प्रोक्षरां करस्यरेनि तद्गुणोभार्जनम् यथैवमाचरणस्य विलक्षणं तस्य वि
लक्षणास्य सर्वपरस्य सद्गुणं को वर्णीयेत्कोपि नवाङ्गनसा गोचरत्वात् १७ विलक्षणगुणान्ते
रा वैलक्षण्यं लक्षयति दोषेति केनचिद्वेपरा विक्षेपादिना यदि सुहृन्मां विस्मरति तर्ह्यिष्वेचत
स्थुत्वा सुगतिं न चामीति एष मम स्वभावः न दुक्तम् यदि वातादिदोषेणामङ्गको मान्नसंस्मरेत् ॥

योर्नैर्नैव निरीक्षरां क्षणक्षतेऽथानुसरां प्रोक्षरां प्राणवत्तस्य विलक्षणं
निपुराणकः सद्गुणं वर्णीयेत् १७ दोषेणाप्यथ केनचिद्वदि सुहृन्मां वि
स्मरत्याश्वहं तस्मृत्वा परमां नयामि सुगतिं ह्येष स्वभावो मम ॥ इह गय
स्य सदैव शुद्धनियतेरुद्दोषरां शोषरां सेवासान्मनः न सो बुधजनाः क
सद्गुणं वर्णीयेत् १८

अहं स्मरामि न नित्यं नयामि परमां गतिमिति शुद्धा नियतिनियमो यस्य तस्येदं सदैवोद्दोष
रां सेवासान्मनसः सेवाधीनमानसस्यानसः शोकस्य शोषरां हे बुधजनाः कस्तद्गुणम्वर्णीयेदित्य
र्थः अतः स्त्रीवज्रलेखः मातस्यन्दनयोरपीति कोशः १८ १८ १८

गुणान्नोराग वैलक्षण्यं वर्णयति योत्यति हे श्रीमन् त्वद्गीतवन् सरस्वतीवन् श्रीश्रुते लक्ष्मीश्रुते पत्न्या विनि श्रुतेः
श्रीः सरस्वत्यपि च द्वाश्लेषैर्वर्णयन् श्रीगामस्य सम्बोधनान् प्रसन्नाः सुहृदो यस्य तस्य यत्सर्वं नियमः ये जनाः
सहर्षैकवारमेव प्रसन्नाः शरणगता जातास्ते वयमिति शेषः इत्यर्थतया याचनतत्प्राप्ति यो भूतेभ्यो ह्यथ यस्य
प्रदाने त्वरति अथो तस्य ते पुरुषस्य सतां गुराणां गाने को ह्यति कृपणो दीन तरस्त च हेतुः ।

यत्सर्वं नियमः प्रसन्नसुहृदो जाताः प्रसन्ना जनाः श्रीमन्ये सहृते वशेऽर्थं
प्राप्तेभ्यः प्रदाने त्वरा ॥ भूते पुस्तव स्याथो गुराणां सतां स्याद्दाने निपुणो हि
कोति कृपणोऽनेहः परास्तवराः १६ यस्तु व्येक्तथ मय्यथो द्रव नखस्वै
कोपकृत्या प्रभुः यश्चान स्मरति स्वतन्त्रकृतिनोऽनन्तापकारं क्वचित् ॥

स्वराणां अधिव्याधिः सन्नागासंहितः अनेहः पराः कालव्यवहारांस्तदधीन इति यावत् निपुणः कुशली स्यात्को
पि नेति भाव १६ पुनः प्रकारान्तरेण वर्णयति यत्स्विति अथयः पुरुषः कथमपि केनापि प्रकारेण क्वचित्
विदपि उद्भवतीत्यद्वैतवोद्धृता नवा नवीना पूर्वास्य योऽपहृतिस्तथा तुयेत् परा हननापकारं स्वतन्त्रकृतिनः

अ.पिं.

२०

स्वाधीनस्य भाववान्वासातिआतः प्रभुः समर्थी मनोवशीकराणत् अहो-प्राश्रय्यं तस्य सद्गुणं कोवर्गोयेत्कोपि
नतस्य श्रीदृशस्यैवमृच्छतेः यवित्रविहतेः पवित्रविहतेः शब्दद्वेतेर्नान्तरेथैवतः सन्देहतेः सतीकतिः किय
यस्य तस्य देवस्य चिह्नारशीलस्य गुणं कीदृशमद्भुतमार्गमैर्लुतमिति श्रितम् २० अथ कविविंशतिका मुम-
य नागिकां स्तौति श्रीमदिति श्रीमती सदैवव्यसम्पन्नार्विविचित्रा मतिर्यस्यां सा मिष्टं मधुरं दधति तादृ-

तस्यैव प्रहतेः पवित्रविहतेः शश्वद्वतेः सन्देहे देवस्याद्भुतमार्गमैर्लुत
महो वास्सद्गुणं वर्णीयेत् २० श्रीमद्राजकुमारमारपरमा चिह्नारकारप्रभोः
श्रीमद्राम ललामनामकविभोः सद्भद्रचन्द्रस्य सा ॥ मित्रश्रीगुणमादुमा
पतिद्यातासद्भिन्नुता संश्रिता श्रीमद्विंशतिका विचित्रमतिवास्यादिष्टदा मि

सुधा २१

शीष्टदास्याद्वरुभवेदिति समन्वयः किंसम्वन्धिनीत्याकांक्षाया माह श्रीमदिति श्रीमद्राम इति ललामं रमणी-
यं भुक्ति मुक्ति तद्व्याख्यासुखादद्यायनाम यस्य सत्त्वो विभुवनकोटिद्वाराष्ट्यासत्त्वावजङ्गमसद्वल
प्रत्यक्षानुष्ठानसमीक्षकालस्य सद्भद्रस्य पत्न्याणां रक्षस्य चन्द्रस्य सत्त्वाद्वादकाय श्रीमद्राजकुमारआसी मा

१.

रस्य परमायाः शोभाया चिद्धारं करोति तादृशस्य प्रभोः सर्वस्वमिनः सुत्यत्तावका भावसम्बन्धे चष्ठी साक्षाद्विका
मिक्षित्यत्रापि तदनुष्ठत्या सम्यग्धान्तरकाल्यनयान्वयः मिलिकं श्रीगुरुः सत्सुखस्वरूपः परममनाभितः शुनि
शिरसि सद्धान्तात् गुणैर्ब्रह्मा गुणैर्विष्णुरित्यागभोक्तैश्च स चासुखमापयतिश्च तन्नामक विसृज्याल्लिखता तैस्तं

इति श्रीमन्ब्रह्ममहामहोदयकुमारस्मार्तकोटिपरमाजयकारश्रीमद्रामभद्र
गुरुमित्रसभामन्त्रिपाठ्युपनामोमापयतिशर्मनिर्मितश्रीमत्तन्त्रुविंश
तिकाश्रीमद्रसिवाजसतासद्गनिकाज्ञान १ चतुर्विंशतियुताङ्कशशांकाभित
वत्सरे ज्येष्ठश्रेष्ठदत्ताष्टम्यामङ्कितास्तुतिरङ्गुता २१

अत्रेति समबन्धः आलस्यात्पदानामर्थान्तरकल्पना भाववर्णनाप्रमाणान्नाप्रतिपत्तान्चनेति शिवम् रङ्गुन
न् वन्दनास्यादश्रुतिमद्दिशतिका सती मत्ता विवृतिः प्रमिताय तच्छ्रुतकविना रम्यभूता सुनिर्मिता ॥ २१ ॥
इति श्रीमन्ब्रह्ममहोदयकुमारस्मार्तपरमाचिद्धारकारश्रीमद्रामभद्रगुरुमित्रसमासनिपाठ्युपनामोमापयतिश
र्मनिर्मितखनिर्मिततद्विंशतिका विवृतिशर्मादाभूयात् २१ २१ २१